

MAQOLLARDA ANTONIMLIK MUNOSABATINING IFODALANISHI

Uzoqova Yulduzxon Dilshodbek qizi

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti II bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10724622>

Annotatsiya. O'zbek tilining emotsional kuchi, jozibasi xalqimizning maqol, matallarida o'z aksini topgan. Maqollardagi qadriyat tushunchalari, ko'pincha, antonim so'zlar bilan ifodalangan. Antonimik xususiyatga ega bo'lgan maqollardan foydalanish ularning ta'sir doirasini kengaytiradi. Ushbu maqola aynan shunday maqollar tahliliga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: maqollar, antonim so'zlar, oppozitsiya, leksema, kontekstual antonimiya, affiksial antonimiya, semasiologiya, lingvistik tahlil.

EXPRESSION OF ANTONYMOUS RELATIONSHIP IN ARTICLES

Abstract. The emotional power and charm of the Uzbek language is reflected in the proverbs and sayings of our people. Concepts of value in proverbs are often expressed by antonyms. The use of proverbs with an antonymic feature expands their scope. This article is dedicated to the analysis of such proverbs.

Key words: proverbs, antonyms, opposition, lexeme, contextual antonymy, affixal antonymy, semasiology, linguistic analysis.

ВЫРАЖЕНИЕ ANTONИМНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СТАТЬЯХ

Аннотация. Эмоциональная сила и очарование узбекского языка отражены в пословицах и поговорках нашего народа. Понятия ценности в пословицах часто выражаются антонимами. Использование пословиц с антонимическим признаком расширяет их сферу применения. Анализ таких пословиц посвящена данная статья.

Ключевые слова: пословицы, антонимы, оппозиция, лексема, контекстуальная антонимия, аффиксальная антонимия, семасиология, лингвистический анализ.

Borliqdagi barcha hodisalar o'rtasida oppozitsiya mavjud. Qarama-qarshiliklar olamni anglashda asosiy mezonlardan biridir. Bu hodisa tilshunoslikda antonimiya nomi ostida talqin qilinadi. Antonimiya - til birliklarining semantik jihatdan o'zaro zid, qarama-qarshi bo'lish hodisasi.¹ Antonim so'zlar til birliklaridan biri bo'lib, badiiy adabiyotda, publisistikada, shuningdek, maqol va matallarda keng qo'llaniladi. Maqollar insonlar o'rtasida muloqot jarayonida ma'lum bir voqelikka nisbatan bildirilayotgan fikrni ifodalaydi, ularda antonimlardan foydalanish lingvistik tahlilning, antonimiyaga oid bir qator lug'atlar, izlanishlarning oshishini ko'rsatadi. Antonimlarning maqollar tarkibida uchrashini tahlil qilsak, bunday so'zlar bir qancha ma'nolarni qamrab olishini ko'rishimiz mumkin.

Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar,

Yomon gap bilan musulmon dinidan.

Ushbu maqolda "yaxshi", "yomon" so'zlari antonimlik hosil qilmoqda. Maqolda ishlatilgan "ilon" obrazi aslida xavfli hayvon bo'lsa-da, bu obraz tagida salbiy xarakterli insonlar

¹ Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.- ТОШКЕНТ: "ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ" ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ.

qo'shtirnoq ichiga olinadi. Maqoldagi "yaxshi" so'zining izohli lug'atda bir qancha ma'nolari keltirilgan, mazkur maqolda uning - ijobiy sifatga ega bo'lgan, biror talabga to'la javob beradigan, kishiga yoqadigan, ma'qul bo'ladigan² ma'nosi ifodalangan. Bunga zid ma'noda "yomon" so'zining salbiy, noxush, odob doirasiga sig'maydigan ibora ma'nolari ifodalangan. Umuman, ushbu antonim juftlik ishtirok etgan maqollar talaygina:

Yaxshi oshini yer, Yomon - boshini;

Yaxshi bilan yo'ldosh bo'lsang, yetasan murodga,

Yomon bilan yo'ldosh bo'lsang, qolasan uyatga;

Yomon yashar, yaxshi qaqshar;

Yaxshilikni unutm, yomonlikni ko'zda tutma;

Yaxshi o'zar, yomon to'zar - shu va boshqa maqollarni misol sifatida keltirishimiz mumkin.

Achchiq haqiqat shirin yolg'ondan yaxshiroq. Mazkur maqolda antonim so'zlar sifatida "achchiq", "shirin" so'zlari qo'llanilgan. "Achchiq" va "shirin" so'zlari asli sifat so'z turkumiga tegishli bo'lib, maqolda antonim juftlikni hosil qilmoqda. Maqolda, asosan, leksemalarning ko'chma ma'nosi ifodalangan bo'lib, haqiqat har doim hammaga ham xush kelavermagani uchun uni achchiq ya'ni kishiga qattiq tegadigan, noxush bo'lsa-da, kishiga huzur baxsh etadigan, lekin tag zamiri asliyatdan yiroq shirin yolg'ondan ko'ra afzalligi ifodalangan. Shuni ta'kidlash kerakki, "achchiq", "shirin" so'zlari nutqimizda keng qo'llanilib, o'z va ko'chma ma'nolarda ham qarama-qarshiliklarni ifodalab keladi. Shuningdek, ushbu paremiologik birligimizda kontekstual antonimiya hodisasi ham aks etgan. Kontekstual antonimiya o'zaro zid ma'no ifoda etmagan leksemalarning ma'lum konteks ichida so'zlovchi yoki muallif tomonidan antonimlik munosabatlariga kiritilishidir.³ Yuqorida keltirilgan maqol tarkibidagi "haqiqat", "yolg'on" so'zlari tilda aynan antonimlar emas, ammo qo'llanish doirasida zid ma'nolarni ifodalab, kontekstual antonimiya hosil qilgan.

Nodon do'stdan dono dushman afzal. Ushbu maqoldagi "do'st", "dushman" so'zlari o'zaro bir grammatik turkumga mansub bo'lib, nutqda faol qo'llaniladigan antonim so'zlar hisoblanadi. Shuningdek, konteksda "nodon" va "dono" leksemalari ham antonimlik hosil qilmoqda. Ilm-ma'rifatdan xabari yo'q, ongi past, qoloq do'stdan aql-zakovatli, oqil dushman afzalroq degan fikr ilgari surilgan. Insonda nodon do'st bo'lsa, u, albatta, pand berishi mumkin, har qalay foyda bermaydi, lekin dono dushmandan yomonlik kutilsa-da, undan ibrat, tajriba olish mumkin. Zero, "Aqlli dushman bilan kengashish mumkin, lekin johil do'stning maslahatidan qochish kerak".⁴

Shuningdek, maqollarda affiksial antonimiyani ham ko'rishimiz mumkin. Affiksial antonimiya - qo'shimchalar o'rtasidagi zid ma'nolilik. Asosan, sifat so'z turkumidagi qo'shimchalarda ko'p uchraydi. Masalan:

Bilimlining bilimi yuqar,

Bilimsizning nimasi yuqar. Bilimning leksemasidagi **-li** affiksi asosdan anglashilgan narsaga egalik ma'nosini, bilimsizning so'zi tarkibidagi **-siz** affiksi shu narsaga ega emaslik

² @savodxon.uz izohli lug'at.

³ <https://azkurs.org> - internet sayti.

⁴ Ali ibn Abu Tolib (r.a). <https://islom.ziyouz.com>.

ma'nosini ifodalaydi. Ya'ni -li va -siz affixlari o'zaro qarama-qarshi qo'yilmoqda. Tilimizda bunday affiksial antonimiya hodisasi uchraydigan xalq maqollarimiz miqdori salmoqli:

Elli yer - bozor,
Elsiz yer - mozor;
Mehnatli non - shakar,
Mehnatsiz non - zahar.
Mehnatli osh osh bo'lur,
Mehnatsiz osh - tosh.
Mard o'zar, **nomard** to'zar.

O'zbek tilshunosligida antonimiya hodisasi haqidagi ilk ilmiy qarashlar S.Mutallibov, S.Usmonov kabi olimlarning maqolalarida o'z aksini topgan.⁵

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq maqollari tarkibidagi antonimlarning leksik-semantik, funksional xususiyatlarini o'rganish shu xalq madaniyati, dunyoqarashi, qadriyatlarini haqida muhim ma'lumotlar berishi bilan, qolaversa, o'zbek tili leksikologiyasi, semasiologiyasiga doir bir qancha xulosalar bera olishi bilan ham ahamiyatlidir. Shuningdek, antonim, sinonim lug'atlarni va leksemalarning semantik taraqqiyotiga oid bilimlarni boyitishda muhim manba o'laroq xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.-ТОШКЕНТ: “ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ” ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ.
2. Раҳматуллаев Ш, Маматов Н, Шукуров Р. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати.-Тошкент: Ўқитувчи,1980.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик.-Жиззах. 2006.
4. Komilova G. “Antonim so'zlar vositasida qadriyat va bahoning ifodalanishi” maqolasi.
5. <https://azkurs.org>.
6. <https://islom.ziyouz.com>.
7. @savodxon.uz. izohli lug'at.

⁵ Komilova G. “Antonim so'zlar vositasida qadriyat va bahoning ifodalanishi” maqolasi